

Eka Tchkoïdze

*Μία πτυχή των πολιτικών σχέσεων Βυζαντίου-Γεωργίας
τον 10ο αιώνα (Βάρδας Φωκάς και Δαβίδ κουροπαλάτης)*

Εισαγωγή

Το δεύτερο μισό του 10ου αι. είναι μία περίοδος εξαιρετικά ευνοϊκή για τις χώρες της Υπερκαυκασίας, δεδομένου ότι ο αραβικός κίνδυνος ουσιαστικά είχε ξεπεραστεί. Επιπρόσθετα, προς το τέλος του 10ου αι. είχαν ενωθεί σχεδόν όλα τα γεωργιανά κρατίδια αφ' ενός και όλη η Βόρεια Αρμενία αφ' ετέρου υπό τους Βαγρατίδες.

Αυτή η περίοδος είναι εξίσου ευνοϊκή και για το Βυζάντιο, το οποίο το τελευταίο τέταρτο του 10ου αι. είχε περάσει από την αυτοάμυνα στην αντεπίθεση σημειώνοντας σημαντικές στρατιωτικές επιτυχίες στο ανατολικό μέτωπο κατά των Αράβων¹. Η πτώση του χαλιφάτου που σήμαινε άνοδο της αυτοκρατορίας από τη μία βοήθησε την ανεξαρτητοποίηση της Γεωργίας και της Αρμενίας, από την άλλη όμως αύξησε το ενδιαφέρον του Βυζαντίου προς αυτές τις χώρες, κάτι που είχε καθαρά πολιτικούς λόγους. Το Βυζαντινό κράτος τον 9ο-10ο αι. δεν φαίνεται να είχε οικονομικά ενδιαφέροντα στην περιοχή. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι κανένα γεωργιανό βασίλειο δεν είχε συνάψει ποτέ καμία συνθήκη οικονομικού χαρακτήρα με το Βυζάντιο και δεν είχε πληρώσει φόρους.

Ο Δαβίδ Γ' *κουροπαλάτης* (966-1001), ο ισχυρός Γεωργιανός ηγεμόνας, είναι πρόσωπο-κλειδί για τις πολιτικές σχέσεις Βυζαντίου-Γεωργίας στο δεύτερο μισό του 10ου αιώνα. Ο σκοπός μας δεν είναι να αναλύσουμε διεξοδικά τη δράση του. Θα εστιάσουμε την προσοχή μας σε μία πτυχή της πολιτικής του δραστηριότητας: στην ανάμειξή του στην επανάσταση του Βάρδα Φωκά (987-989).

Ο Βάρδας Φωκάς ήταν λαμπρός εκπρόσωπος της στρατιωτικής αριστοκρατίας της Μ. Ασίας και αναφέρεται σε πολλά βυζαντινά ιστορικά κείμενα. Είχε σημειώσει πολλές επιτυχίες σε διάφορες μάχες ως στρατηγός. Τις φιλοδοξίες του για τον αυτοκρατορικό θρόνο είχε εκδηλώσει ήδη επί Ιωάννη Τσιμισκή (969-976). Όταν η αυτοκρατορία κινδύνευσε σοβαρά από τις επικείμενες επιθέσεις των Ρώσων², ο Φωκάς κήρυξε την επανάσταση για πρώτη φορά. Ίσως, ως ανεπιθύμητος του προηγούμενου, δολοφονηθέντος αυτοκράτορα, του Νικηφόρου Β' (963-969), ήθελε να εκδικηθεί. Ο ρωσικός κίνδυνος αποτράπηκε. Η σύγκρουση μεταξύ του Σβιατοσλάβου, που είχε ως συμμάχους Πατζινάκους, Ούγγρους, Βουλγάρους, και του βυζαντινού στρατού έγινε το κα-

λοκαίρι του 970 στην Αρκαδιούπολη³. Η ήττα των Ρώσων προδίκασε την ήττα του Φωκά, δεδομένου ότι ο αυτοκράτορας μπορούσε πλέον να ασχοληθεί αποκλειστικά με την καταστολή της επανάστασης. Έτσι ακριβώς έγινε. Το κίνημα κατεστάλη χάρη στην επέμβαση του Βάρδα Σκληρού το 971⁴. Ήταν η πρώτη φορά που οι δύο συνονόματοι ισχυροί στρατηγοί βρέθηκαν σε αντιπαράθεση. Ο Φωκάς αναγκάστηκε να ευδυθεί το μοναχικό ράσο και εξορίστηκε στη Χίο. Πρέπει να τονίσουμε πως ο Σκληρός και ο Φωκάς ήταν εκπρόσωποι δύο μεγάλων οικογενειών της Μ. Ασίας και ο καθένας είχε δικούς του προσωπικούς υποστηρικτές, συγκεντρωμένους σε περιοχές όπου βρίσκονταν και τα κτήματα των οικογενειών τους. Το άλλο χαρακτηριστικό που τους ένωσε κατά κάποιο τρόπο ήταν το γεγονός ότι στις συγκρούσεις και οι δύο αντιμαχόμενες παρατάξεις επιδίωξαν τη βοήθεια ξένων δυνάμεων⁵.

Η επανάσταση του Σκληρού (976-979)

Το 976 ο Βάρδας ο Σκληρός κήρυξε την επανάσταση. Ο Σκληρός χαρακτηρίζεται από τις πηγές ως *άνηρ και βουλευσασθαι ικανός και καταπράξασθαι περιδέξιος*⁶. Ήταν άνθρωπος που διέθετε πολύ πλούτο και πολλούς οπαδούς από την στρατιωτική τάξη⁷. Ο Φωκάς ανακλήθηκε από την εξορία και τιμήθηκε με τον τίτλο του *δομestίκου των σχολών*. Οι δύο αντίπαλοι βρέθηκαν εκ νέου πρόσωπο με πρόσωπο στο πεδίο μάχης. Η πρώτη μεταξύ τους αναμέτρηση έγινε στις 19 Ιουνίου του 978 στο πεδίο της Παγκάλειας κοντά στο Αμόριο. Η μάχη τελείωσε με τη νίκη του Σκληρού. Η δεύτερη μάχη διεξήχθη στις 24 Μαρτίου του 979 στα Βασιλικά Θερμά του *θέματος* Χαρσιανού και τελείωσε με την οριστική ήττα του Σκληρού. Στην επανάσταση του Σκληρού⁸ αναφέρεται ο Γεωργιανός συγγραφέας του 11ου αι. Γεώργιος Αγιορείτης⁹, στο αγιολογικό κείμενο με τον εξής πλήρη τίτλο: *Βίος του μακαρίου ημών πατρός Ιωάννου και του Ευθυμίου και η μαρτυρία της άξιας πολιτείας τους, όπως την περιέγραψε ο ταπεινός Γεώργιος Ιερομόναχος*¹⁰. Ο συγγραφέας δεν είναι αυτόπτης μάρτυρας των γεγονότων, όμως βασίζεται στις γραπτές μαρτυρίες. Σύμφωνα με τον Γεώργιο, οι βυζαντινές αρχές ζήτησαν την επικουρία από τον ηγέτη του Ταο (ένα μέρος της ιστορικής Νότιας Γεωργίας, σήμερα ανήκει στην Τουρκία), τον Δαβίδ *κουροπαλάτη*, ο οποίος ανταποκρίθηκε άμεσα στο αίτημά τους στέλνοντας 12.000 ιπείς¹¹.

Ο Δαβίδ *κουροπαλάτης*, κατά κοινή ομολογία ένας από τους πιο ισχυρούς ηγεμόνες στην Υπερκαυκασία στο δεύτερο μισό του 10ου αι.¹² και ο δυνατότερος ηγεμόνας του Ταο¹³, κατείχε μόνο ένα μέρος του Ταο¹⁴ και τη βόρεια Βασισιανή¹⁵. Στην πραγματικότητα όμως, κυβερνούσε όλη τη Νότια Γεωργία. Ο Δαβίδ Γ' ένωσε συχνά άλλους Βαγρα-

τίδες εναντίον των Αράβων. Κατάφερε να διευρύνει το βασίλειό του, απελευθερώνοντας τα εδάφη που βρίσκονταν Νότια του Ταο-Klar-jet'i¹⁶. Ήταν ένας ηγεμόνας που η υποτέλειά του στη βυζαντινή αυτοκρατορία ήταν εικονική λόγω της ισχύος του¹⁷.

Ορισμένα εδάφη, οι λεγόμενες *Ανω χώρες*, παραχωρήθηκαν στον Δαβίδ ως αντάλλαγμα για τη συμβολή του στην καταστολή της επανάστασης του Σκληρού. Ο Γεώργιος Αγιορείτης δεν αναφέρει για ποια ακριβώς εδάφη πρόκειται. Το μαθαίνουμε όμως από τον Αρμένιο Asolik. Πρόκειται για τα Khaltoyaritch, Tholmayri, Karin¹⁸, Basian, οχυρό του Senouk ή Mardaghi, περιοχές του Harkh και Arahounik¹⁹. Σύμφωνα με τον E. Takaishvili, όλες αυτές οι περιοχές ήταν τότε μέρος της Βυζαντινής Αρμενίας²⁰.

Από ορισμένες πηγές φαίνεται πως οι αυτοκρατορικές αρχές μαζί με τα εδάφη παραχώρησαν ορισμένα ειδικά δικαιώματα στον Δαβίδ *Κουροπαλάτη*. Στον κολοφόνα χειρογράφου της μονής Oshki²¹ ο Δαβίδ *κουροπαλάτης* αναφέρεται ως *ισχυρός και θεοσεβής βασιλέας και κουροπαλάτης πάσης Ανατολής*²². Αυτό σημαίνει πως η βυζαντινή αυτοκρατορική Αυλή τίμησε τον Δαβίδ όχι μόνο με τον τίτλο του *κουροπαλάτη*, αλλά και με πρόσθετα πολιτικά προνόμια. Εικάζεται πως ο Δαβίδ πρώτα τιμήθηκε με τον τίτλο του *κουροπαλάτη* και πρέπει να έγινε αργότερα *κουροπαλάτης πάσης Ανατολής*²³.

Απορίας άξιο είναι το εξής: περί τίνος πρόκειται στην έκφραση *πάσα Ανατολή*²⁴; *Πάσης Ανατολής στρατηλάτης* ήταν και ο Βάρδας Σκληρός επί Τζιμισκή²⁵. Λογικά με την έκφραση *Πάσα Ανατολή* πρέπει να εννοούνται οι παλαιές κτήσεις Ρώμης-Βυζαντίου στις Καυκάσιες παραθαλάσσιες περιοχές, δηλ. το ανατολικό μέρος της αυτοκρατορίας. Οι Αρμένιοι συγγραφείς αναφέρουν την πατρίδα τους ως *Ανατολή* και αυτή η επιλογή τους είχε όχι γεωγραφική αλλά πολιτική σημασία²⁶.

Σε αντίθεση με τις αρμενικές πηγές για τους Βυζαντινούς χρονγράφους του 10ου-11ου αι. η έννοια *Ανατολή* σχετίζεται με το μέρος όπου διεξάγονταν μάχες για επέκταση των αυτοκρατορικών συνόρων στην ανατολική πλευρά²⁷. Αυτά τα εδάφη, πριν ακόμα δημιουργηθεί το χαλιφάτο, ανήκαν στους Βυζαντινούς.

Μετά την καταστολή της επανάστασης του Σκληρού αν όχι όλος ο γεωργιανός στρατός τουλάχιστον ένα μέρος από τους 12.000 ιπείς πρέπει να παρέμεινε στην αυτοκρατορία και συμμετείχε σε πολλές εκστρατείες. Ο Άραβας ιστορικός Kemal al-Din μάς πληροφορεί για μια εισβολή που πραγματοποιήθηκε από τον Βάρδα Φωκά στη Βόρεια Συρία τη δεκαετία του 980. Σύμφωνα με τη μαρτυρία του, ο πυρήνας του στρατού του Φωκά ηγείτο από Γεωργιανό βασιλέα, ο οποίος σκοτώθη-

κε στο πεδίο μάχης²⁸. Μάλλον αυτή την περίοδο ο κουροπαλάτης Δαυίδ αποφάσισε να αυτομολήσει, να αλλάξει ριζικά τον πολιτικό του προσανατολισμό και να στραφεί εναντίον της Μακεδονικής δυναστείας. Έτσι, ο θερμός υποστηρικτής του Βασιλείου Β΄ τάχθηκε υπέρ των συνωμοτών.

Το 986 ο Σκληρός υπέγραψε συνθήκη με τον σουλτάνο Samsan al-Daula²⁹. Σε αυτή τη συνθήκη οι Άραβες το απέδιδαν τον τίτλο του *αυτοκράτορα των Ρωμαίων* και αυτός με τη σειρά του υποσχόταν την απελευθέρωση των Αράβων αιχμαλώτων και την εκχώρηση επτά φρουριών από τα βυζαντινά εδάφη³⁰. Τον Ιανουάριο του 987 ο Σκληρός εγκατέλειψε τη Βαγδάτη και εισήλθε στη βυζαντινή επικράτεια. Έμαθε για την αποστασία του Φωκά και αποφάσισε να στηρίξει τον Φωκά³¹. Στη Μελιτηνή ο Σκληρός ξανασήκωσε τη σημαία της επανάστασης ανακηρύσσοντας τον εαυτό του αυτοκράτορα³². Εναντίον του εστάλη ο παλιός του αντίπαλος, ο Βάρδας Φωκάς, ο οποίος αποκαταστάθηκε στη διοίκηση των στρατευμάτων της Ανατολής³³. Στη Μικρά Ασία η κατάσταση ήταν συγκεχυμένη. Η πρόσφατη ήττα του αυτοκράτορα στη μάχη εναντίον των Βουλγάρων είχε προκαλέσει την έντονη δυσρέσκεια των στρατιωτικών και της αριστοκρατίας. Ας μην ξεχνάμε πως στο Βυζάντιο η στρατιωτική και η πολιτική αριστοκρατία μπορεί να ήταν ευάριθμη, είχε όμως, τον απόλυτο έλεγχο δυσανάλογα μεγάλης έγγειας ιδιοκτησίας³⁴. Για αυτό το λόγο η στάση τους πάντα έπαιξε αποφασιστικό ρόλο.

Η δεύτερη επανάσταση του Βάρδα Φωκά (987-989)

Στις 15 Αυγούστου του 987 στο θέμα του Χαρσιανού αναγόρευσαν τον Φωκά αυτοκράτορα³⁵. Ο Φωκάς σε αντίθεση με τον Σκληρό ίσως δεν θα μπορούσε να βασιστεί στη συμμαχία των Αράβων και των Αρμενίων, αλλά οι Βυζαντινοί επιθυμούσαν να είναι δικός τους αυτοκράτορας³⁶.

Ο Φωκάς παρέσυρε τον Σκληρό, δελεάζοντάς τον με την υπόσχεση ότι σε περίπτωση συνεργασίας θα έβαζαν τέρμα στην εξουσία του Βασιλείου Β΄ και θα μοιράζονταν μεταξύ τους την αυτοκρατορία. Έτσι, οι αποστάτες ήρθαν σε συνεννόηση. Όμως, ο Φωκάς αθέτησε την υπόσχεσή του και μετά από επτά μέρες έπιασε και φυλάκισε τον Σκληρό. Στη συνέχεια μαζί με τον στρατό που αποτελείτο από Βυζαντινούς και Γεωργιανούς κατευθύνθηκε προς την Κωνσταντινούπολη. Ένα τμήμα του στρατού του κατέλαβε τη Χρυσούπολη και η λοιπή στρατιά πολιορκήσε την Άβυδο³⁷. Ο Φωκάς με αυτή την τακτική αποσκοπούσε στον αποκλεισμό της πρωτεύουσας από την θάλασσα³⁸. Η επανάσταση κράτησε δύο χρόνια³⁹. Μέχρι το 988 ο Φωκάς είχε κατακτή-

σει το μεγαλύτερο μέρος της κεντρικής Μικράς Ασίας. Ο Βασίλειος Β΄ ζήτησε τη συνδρομή από τον Ρώσο ηγεμόνα Βλαδίμηρο⁴⁰. Χάρη στη συνδρομή του ρωσικού στρατεύματος ο αυτοκράτορας κέρδισε την τελευταία μάχη στις 13 Απριλίου του 989.

Αυτή είναι εν συντομία η περιγραφή της ανταρσίας, όπως παρουσιάζεται στις βυζαντινές πηγές. Σε αυτό το θέμα αναφέρονται και οι ξένοι χρονογράφοι: ο Αρμένιος Asohik και ο χριστιανός Άραβας Yahya της Αντιοχείας.

Σύμφωνα με τον Yahya της Αντιοχείας, η είδηση της ήττας του Βασιλείου από τους Βουλγάρους το 986 έφτασε μέχρι τη Βαγδάτη. Ο Βάρδας Σκληρός που βρισκόταν εκεί αποφάσισε να εκμεταλλευτεί αυτό το γεγονός. Ενισχυμένος με αραβικό στράτευμα έφτασε στη Μελιτηνή. Στο πλευρό του τάχθηκαν οι αμιράδες των μουσουλμανικών κρατιδίων της Μικράς Ασίας (ανάμεσά τους και ο Κούρδος αμύρας Bad ibn Dōstak⁴¹, ο οποίος κυβερνούσε και τις περιοχές Hark' και Arahunik⁴²). Η δυναστεία αυτή είχε έντονη εχθρότητα προς την αυτοκρατορία⁴³. Πρέπει να σημειωθεί πως αυτή η επανάσταση άλλαξε ριζικά την κατάσταση στα ΝΑ σύνορα του Βυζαντίου. Τα μουσουλμανικά κράτη στην περιοχή της σημερινής Συρίας και Ιράκ διαπίστωσαν πως είχαν την ευκαιρία να επεμβαίνουν στις εσωτερικές υποθέσεις της αυτοκρατορίας⁴⁴.

Σύμφωνα με τον Αρμένιο χρονογράφο Asohik, όταν ο Σκληρός γύρισε από τη Βαγδάτη, προσεταιρίστηκε κάποιους από τους διοικητές των θεμάτων και κήρυξε πόλεμο εναντίον του Βασιλείου Β΄⁴⁵.

Η δυναμική επανεμφάνιση του Σκληρού σαφώς και θα πρέπει να άσκησε καταλυτική επίδραση τόσο στα σχέδια του Βάρδα Φωκά, όσο και σε αυτά του Βασιλείου Β΄, καθώς κανείς δεν θα πρέπει να είχε υπολογίσει την εμφάνιση ενός δεύτερου διεκδικητή της εξουσίας. Όταν το έμαθε ο Βασίλειος Β΄, τίμησε εκ νέου τον Βάρδα Φωκά με τον τίτλο του *δομestίκου της Ανατολής*⁴⁶ και μαζί με τον στρατό το αξίωμα προκειμένου να εκστρατεύσει εναντίον του Σκληρού⁴⁷. Ο στρατός αυτός απαρτιζόταν από Βυζαντινούς και Ίβηρες (= Γεωργιανούς). Οι δύο αντίπαλοι δεν αναμετρήθηκαν. Αντιθέτως, μεταξύ τους έγινε μια συμφωνία και ο Φωκάς τάχθηκε στο πλευρό των επαναστατών⁴⁸.

Σύμφωνα με τις βυζαντινές πηγές σε περίπτωση νίκης οι δύο άνδρες θα μοιράζονταν μεταξύ τους την αυτοκρατορία: ο Σκληρός θα αναλάμβανε την αρχή της Αντιοχείας, της Φοινίκης, της Κοίλης, της Συρίας, της Παλαιστίνης και της Μεσοποταμίας. Ο δε Φωκάς θα κυριαρχούσε στην Κωνσταντινούπολη και τις υπόλοιπες επαρχίες⁴⁹. Όμως, ο Φωκάς δεν τον εμπιστεύτηκε, τον φυλάκισε υποσχόμενος σε περίπτωση νίκης να κρατήσει τη συμφωνία τους⁵⁰.

Σε αυτό το θέμα αναφέρεται ο Ψελλός στη *Χρονογραφία*⁵¹ του, χωρίς να μας παρέχει ουσιαστικές πληροφορίες. Μετά την καταστολή της επανάστασης του Σκληρού, ο Φωκάς έτυχε θερμής υποδοχής στην Κωνσταντινούπολη (*τῆς τε τροπαιοφόρου έτετυχήκει πομπῆς*), τον συγκατέλεξαν στους στενούς συνεργάτες του αυτοκράτορα (*τοις τε περι τὸν βασιλέα συναρίθμιος έτύγγανεν ὄν*)· στη συνέχεια όμως ένιωσε παραγκωνισμένος (*έπειτα έλαττόνων*). Για τις συμφορές που ακολούθησαν ο Ψελλός κατηγορεί την αδράνεια του Βασιλείου Β' (*ή δέ δόξα-σα αὔτη κατάλυσις άρχή πολλῶν ὠδίνων οὔσα έτύγγανεν*)⁵².

Από τους βυζαντινούς ιστορικούς η *Χρονογραφία* του Ψελλού περιέχει την πιο εκτενή περιγραφή της συμμετοχής των Γεωργιανών στο στρατό του Φωκά: η επανάστασή του ήταν πολύ πιο σοβαρή από την προηγούμενη, δεδομένου ότι παρέσυρε το καλύτερο τμήμα της στρατιωτικής δύναμης (*σὺν τῷ κρατίστῳ μέρει τοῦ στρατοπέδου*). Ο Φωκάς κατάφερε να προσεταιριστεί τις καλύτερες οικογένειες των ισχυρών. Στρατολόγησε γύρω του μια φρουρά Ιβήρων: *καί εις αντίπαλον μοῖραν άποκριθείς στράτευμά τε Ἰβηρικὸν άπολεξάμενος έαντῶ (άνδρες δέ οὔτοι τό τε μέγεθος εις δέκατον πόδα άνεκτηκότες και τήν ὄφρὸν σοβαρὰν έλκοντες)*⁵³.

Σύμφωνα με τον Asólik, ο Φωκάς με τον στρατό που, όπως έχουμε ήδη αναφέρει, αποτελείτο από Βυζαντινούς και Γεωργιανούς, μετά την απομάκρυνση του Σκληρού προχώρησε προς την πρωτεύουσα προκειμένου να την καταλάβει⁵⁴. Όμως, προτού αρχίσει αυτή η αποφασιστική μάχη, απέλυσε το γεωργιανό στράτευμα: *ο Βάρδας ο Φωκάς σχόλασε τους Γεωργιανούς (στρατιώτες) και ο ίδιος με το στρατό απαρτιζόμενο από Έλληνες [= Βυζαντινούς] προχώρησε προς την παραλία*⁵⁵. Η μάχη τελείωσε με την ήττα του Φωκά, ο οποίος πέθανε μετά από φριχτά μαρτύρια το 989⁵⁶. Αυτή η πληροφορία προκαλεί πολλά ερωτηματικά. Γιατί ο Φωκάς να απολύσει τους Γεωργιανούς σε μια τόσο κρίσιμη στιγμή; Θα μπορούσαμε να εικάσουμε πως το στράτευμα προοριζόταν για να πολεμήσει σε άλλο μέτωπο⁵⁷. Μια πιθανή εξήγηση είναι επίσης ότι το στράτευμα το ανακάλεσε ο ίδιος ο Δαβίδ, χωρίς να μπορούμε να προσδιορίσουμε το λόγο.

Στον αυτοκράτορα είχε απομείνει η πρωτεύουσα και τα Βαλκάνια με τους Βούλγαρους που είχαν εμφανή έχθρα προς το βυζαντινό κράτος. Όμως, ο χαρακτήρας του Βασιλείου Β' φαίνεται πως είχε αλλάξει ύστερα από τις δοκιμασίες που πέρασε μετά την εποχή της επανάστασης του Βάρδα Σκληρού⁵⁸. Ο Βασίλειος έστειλε τον *μάγιστρο* Ταρωνίτη στην Τραπεζούντα μέσω θαλάσσης με σκοπό να συγκεντρώσει στρατιωτικούς. Από εκεί σκόπευε να εισβάλει στις κτήσεις του *κουροπαλάτη* Δαβίδ και να πλήξει τους αντάρτες με επίθεση από τα νότια⁵⁹.

Ήταν ένα σχέδιο που εμφανώς είχε προοπτική και πιθανότητες για επιτυχή έκβαση της αναμέτρησης.

Τότε ο Φωκάς έστειλε το υιό του Νικηφόρο στον βασιλέα Δαβίδ του Ταο, προκειμένου να ζητήσει τη συνδρομή του εναντίον του Ταρωνίτη⁶⁰. Για τη στενή φιλική σχέση⁶¹ του Φωκά με τον Γεωργιανό ηγεμόνα του Ταο Δαβίδ πληροφορούμαστε από τον Σκυλίτζη: *Ἐκεῖθεν οὖν ὁ Φωκάς, ὡς εἶχε* [εννοεί τις ήττες που έπαθε πολεμώντας εναντίον του Σκληρού], *διὰ ταχέων ἄνεισιν εἰς τὴν Ἰβηρίαν, καὶ Δαβὶδ τῶ τῶν Ἰβήρων ἄρχοντι προσελθὼν εἰς ἐπικουρίαν ἤτει στρατόν. τοῦ δὲ μετὰ προθυμίας ὑπηρετοῦντος (ἐφιλίωτο γὰρ τῶ Φωκά, ἐξ ὅτου δούξ ἦν ἐν Χαλδία) λαὸν ἐκεῖθεν εἰληφῶς οὐκ ὀλίγον*⁶².

Ο Δαβίδ κινητοποιήθηκε άμεσα. Ο στρατός του αναμετρήθηκε με το στράτευμα του Ταρωνίτη⁶³ και κέρδισε τη μάχη στις 2 Μαρτίου του 989⁶⁴. Από τις πηγές δεν γνωρίζουμε πού ακριβώς διεξάχθηκε αυτή η μάχη.

Μετά τη νίκη των Γεωργιανών εναντίον του στρατεύματος του Ταρωνίτη ήρθε η είδηση ότι ο στρατός του Βασιλείου Β', απαρτιζόμενος από Βυζαντινούς και Ρώσους, νίκησε το στράτευμα του Φωκά στη Χρυσούπολη και κατέλαβε όλες τις παραθαλάσσιες περιοχές και τα πλοία του⁶⁵. Ο στρατηγός του στρατού του Δαβίδ κουροπαλάτη, το όνομα του οποίου δε γνωρίζουμε, μόλις έμαθε για την ήττα αυτή επέστρεψε στο Ταο⁶⁶. Αυτό μάλλον σήμαινε πως οι Γεωργιανοί συνειδητοποίησαν πως για το δικό τους συμφέρον θα έπρεπε να αποσυρθούν άμέσως από τον εμφύλιο πόλεμο του Βυζαντίου⁶⁷.

Το ρωσικό στράτευμα (έξι χιλιάδες πεζοί) κατέφτασε στο Βυζάντιο την άνοιξη του 988⁶⁸. Χάρη σε αυτούς ο Βασίλειος Β' κατόρθωσε να εξοντώσει τα στρατεύματα του Φωκά πρώτα το καλοκαίρι του 988 στη Χρυσούπολη⁶⁹ και οριστικά στην Άβυδο στις 13 Απριλίου του 989⁷⁰, όπου ο Φωκάς πέθανε υπό μυστηριώδεις συνθήκες⁷¹. Ο Ψελλός μαρτυρεί πως για τον θάνατο του Φωκά οι πληροφορίες αντιφάσκουν μεταξύ τους. Μερικοί υποστηρίζουν πως χτυπήθηκε από κάποιον ακοντιστή. Οι άλλοι ισχυρίζονταν πως η πτώση από το άλογο προήλθε από κάποια στομαχική διαταραχή. Ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος Η' καυχιόταν πως εκείνος εξόντωσε τον Φωκά⁷². Η επικρατέστερη κατά τον Ψελλό εκδοχή είναι ότι δηλητηριάστηκε⁷³ και το δηλητήριο ενεργοποιήθηκε, όταν ο Φωκάς άρχισε να κινείται, με αποτέλεσμα να ζαλιστεί και να πέσει από το άλογο. Η διαταγή της δηλητηρίασής του είχε δοθεί από τον Βασίλειο και εκτελέστηκε από κάποιον οινοχό⁷⁴. Ο Ψελλός φαίνεται πως ήξερε περισσότερα πράγματα αλλά προτίμησε να τα αποσιωπήσει με τη δικαιολογία ότι *τῇ δὲ μητρὶ τοῦ λόγου τὸ πᾶν ἀνατίθημι*⁷⁵. Έτσι λοιπόν η Μακεδονική δυναστεία σώθηκε χάρη

στη ρωσική βοήθεια, όπως άλλωστε είχε σωθεί δέκα χρόνια νωρίτερα χάρη στη γεωργιανή συνδρομή⁷⁶.

Ο επικεφαλής του βυζαντινού στρατού ήταν ο ίδιος ο αυτοκράτορας Βασίλειος Β'. Αν και νέος ακόμα, αποκτούσε πείρα αληθινού πολέμου. Τίποτε δεν θα μπορούσε να αναδείξει καλύτερα την ανίκητη ψυχή του νεαρού αυτοκράτορα, όπως αυτή η μάχη⁷⁷. Ούτε ο αδελφός του Κωνσταντίνος απουσίαζε. Κατάλληλα εξοπλισμένος (*οὗτος θώρακά τε περιβαλλόμενος καὶ δόρυ μακρὸν ἐπισείων*) συμπαρατάχθηκε με την υπόλοιπη στρατιωτική φάλαγγα (*μέρος τῆς φάλαγγος ὧν*)⁷⁸.

Η τελευταία και αποφασιστική μάχη, όπως έχουμε ήδη αναφέρει, έγινε στις 13 Απριλίου του 989. Ο Ψελλός μάς δίνει λεπτομερή περιγραφή αυτής της αναμέτρησης. Όταν ο Φωκάς έμαθε πως και οι δύο αυτοκράτορες είχαν συμπαραταχθεί για τη μάχη, δεν ήθελε με κανέναν τρόπο να αναβάλει τη σύγκρουση. Παρά κάποιους δυσάρεστους οιωμούς για τον ίδιο⁷⁹, προχώρησε επικεφαλής της φάλαγγας. Συγκέντρωσε γύρω του ένα σώμα πεζικού και πλησίασε τις δυνάμεις του αυτοκράτορα. Αυτοί οι στρατιώτες ήταν Γεωργιανοί: νέοι, ψηλοί και εντυπωσιακά ίσοι μεταξύ τους. Άνδρες οπλισμένοι με ξίφη και πολεμικό σθένος: *Ἰβήρων τούς μαχιμωτάτους φημί, ἀρτιφυεῖς πάντας τὸ γένειον καὶ αὐτὸ δὴ τὸ νεοτήσιον ἀποφύοντας ἄνθος, ὕψηλούς καὶ ἰσομέτρους ὥσπερ ὑπὸ κανόνα τὸ μέγεθος, ξίφει καθοπλισμένους τὴν δεξιὰν καὶ τὴν ὀρμὴν ἀνυποστάτους τυγχάνοντας*⁸⁰. Ο Φωκάς τούς ενθάρρυνε με ένα σύνθημα (*τούτους δὴ μεθ' ἑαυτοῦ ὑφ' ἐνὶ κινήσας συνθήματι*) και προχωρώντας από τη φάλαγγα επιτέθηκε εναντίον του αυτοκράτορα με αλαλαγμούς. *Τῷ δεξιῷ βραχίονι μετέωρον τὴν τοῦ ξίφους ἐπέχων λαβὴν, ὅς αὐτίκα τούτω τὸν βασιλέα διαχειρισόμενος*⁸¹. Ο Βασίλειος στεκόταν μπροστά από το στράτευμα. Κρατούσε το ξίφος και αγκάλιαζε την εικόνα της θεομήτορος. Ο Φωκάς την ώρα εκείνη διέσχισε την πεδιάδα. Τότε ο Φωκάς που δεν είχε απομακρυνθεί πολύ από το στράτευμά του γλίστρησε ξαφνικά και έπεσε καταγής⁸². Αυτό το ελεεινό και αξιολύπητο θέαμα προκάλεσε πανικό στους οπαδούς του. Η μία φάλαγγα διαλύθηκε αμέσως. Μετά την πτώση του Φωκά, σύμφωνα με τον Ψελλό, η γεωργιανή σωματοφυλακή του εξουδετερώθηκε εξ αρχής και στη συνέχεια βασιλικές δυνάμεις προέβησαν στη θανάτωση του Φωκά *εὐθύς πεσόντι τῷ τυράννῳ ἐπισπηδήσαντες, τῶν Ἰβήρων διασκεδασθέντων, πολλαῖς κοπίσι διαμελίζουσι καὶ τὴν κεφαλὴν ἐκτεμόντες τῷ Βασιλείῳ προσάγουσιν*⁸³.

Η νίκη του Βασιλείου οφείλετο σε τρεις σημαντικούς παράγοντες: 1ον στους νέους συμμάχους, 2ον στον καλύτερα οργανωμένο στρατό του και 3ον στις αιφνιδιαστικές ενέργειες⁸⁴.

Ο Αρμένιος Αsolık μαρτυρεί πως μετά την καταστολή της ανταρ-

σίας του Φωκά είχαν απομείνει μερικοί οπαδοί του, όπως ο μάγιστρος Chortvanieli⁸⁵, ανενψίος (από αδελφό) του μοναχού και ιδρυτή της μονής Ιβήρων, του Τορνικίου. Είχε καταλάβει την περιοχή του Ταρών. Ο Chortvanieli σκοτώθηκε το 990⁸⁶. Η συμμετοχή του Chortvanieli (Τζουρβανέλης) στο πλευρό των επαναστατών αναφέρεται και στα Θαύματα του Αγ. Ευγενίου. Σύμφωνα με αυτή την πληροφορία ο Φωκάς έστειλε τον Παγκράτιο και τον Τζουρβανέλη, στρατάρχες της Περσαρμενίας, στην Τραπεζούντα προκειμένου να την καταλάβουν, αλλά η πόλη σώθηκε χάρη στη θαυματουργική παρέμβαση του Αγίου Ευγενίου⁸⁷.

Αναλύοντας την επανάσταση του Φωκά τίθεται το εξής εύλογο ερώτημα: γιατί υποστηρίχθηκε ο Βάρδας Φωκάς από την επίσημη Γεωργία τόσο ενεργά; Τι ώθησε τη γεωργιανή ηγεσία μετά την επανάσταση του Σκληρού, στην καταστολή της οποίας έλαβε ενεργό μέρος και έπαιξε αποφασιστικό ρόλο, μέσα σε λίγα χρόνια να αλλάξει ριζικά τον πολιτικό προσανατολισμό της; Οι λόγοι που οδήγησαν τη γεωργιανή κυβέρνηση σε αυτή τη συμμαχία είναι πολλοί. Αξιοσημείωτη είναι η πληροφορία του Μιχαήλ Ατταλειάτη περί της συγγένειας του οίκου των Φωκάδων με τους Γεωργιανούς (*εί δέ και Ίβηρικὴν συμφυαν ἐξ ἑνός μέρους τοῖς Φωκάσι παρομαρτεῖν λέγεται*⁸⁸). Αυτή η πληροφορία δεν επιβεβαιώνεται από άλλες πηγές. Όμως, είναι γνωστό ότι η οικογένεια των Φωκάδων είχε ρίζες στην Καππαδοκία⁸⁹ και μεγάλες κτήσεις στο θέμα της Χαλδίας, όπου σημειωτέον κατοικούσαν πολλοί Γεωργιανοί⁹⁰.

Το αξιοπερίεργο είναι το γεγονός πως δεν αναφέρεται καμία γεωργιανή πηγή⁹¹ στο θέμα της ανάμειξης του Δαυίδ στην επανάσταση του Φωκά. Είναι ένας λόγος που πολλά ερωτήματα γύρω σε αυτό το θέμα παραμένουν αναπάντητα.

Για να υποστηρίξει ο Δαυίδ τον Φωκά σημαίνει πως είχε δυσανεχθεί με τους εκπροσώπους της Μακεδονικής δυναστείας και προσδοκούσε περισσότερα από τον Φωκά⁹². Ήταν όμως μια πολύ ριψοκίνδυνη απόφαση να αναμειχθεί στις εσωτερικές υποθέσεις του Βυζαντίου⁹³. Οι πηγές δεν αναφέρουν τίποτε για το τι ακριβώς του είχε υποσχεθεί ο Φωκάς. Πάντως, το γεγονός ότι ο Βάρδας Φωκάς προσεταιρίστηκε τον Δαυίδ μάς κάνει να εικάσουμε πως η προσφορά⁹⁴ του θα ήταν μεγαλύτερη από εκείνη της Μακεδονικής δυναστείας. Αναμφισβήτητα, ο Δαυίδ και οι οπαδοί του δεν είχαν καμία αμφιβολία για τη νίκη του Βάρδα. Στην αρχή η πλάστιγγα έγερνε προς τους επαναστάτες. Η εξέλιξη της διαμάχης προκαλούσε την εντύπωση πως η νίκη τους ήταν δεδομένη. Αυτό θα έπαιξε τον αποφασιστικό ρόλο στο να ταχθεί η γεωργιανή ηγεσία με τους συνωμότες. Σύμφωνα με τον

Ψελλό, αυτή η επανάσταση ήταν πολύ πιο σοβαρή και επικίνδυνη από εκείνη του Σκληρού το 978-79 (*βαρύτεραν τε και χαλεπωτέραν κατά του Βασιλείου τυραννίδα άνίστησι*)⁹⁵.

Εικάζεται ότι η συμμετοχή του Δαυίδ στην επανάσταση του Βάρδα Φωκά πήγαζε από τη δυσαρέσκειά του σχετικά με την προσωρινή παραχώρηση των εδαφών το 978⁹⁶. Δεν γνωρίζουμε ποιες ακριβώς ήταν οι συγκυρίες που τον οδήγησαν στην ανάμειξη στην ανταρσία. Οι σχέσεις ανάμεσα στον Δαυίδ και τον Βασίλειο Β΄ το 978-987 φαίνεται να είχαν χειροτερέψει⁹⁷. Από τον 10ο αι. το βασίλειο των Γεωργιανών είχε πάρει σαφές προβάδισμα στην ευρύτερη περιοχή του Καυκάσου. Ο Δαυίδ κατά κάποιον τρόπο ανταγωνιζόταν το Βυζάντιο, αφού ασκούσε εμφανή επιρροή σε μερικά αρμενικά βασίλεια (λ.χ. τα βασίλεια του Shirak και του Vanand). Το Βυζάντιο φιλοδοξούσε μετά το Ταρών να κατακτήσει και άλλα αρμενικά βασίλεια και, φυσικά, ενοχλήθηκε από την κυριαρχία του Δαυίδ. Λόγω έλλειψης σχετικών πηγών είναι δύσκολο να δοθούν κάποιες εξηγήσεις ακόμα και για τις βασικότερες πτυχές της υπόθεσης: γιατί υποστήριξε ο Δαυίδ τους αντάρτες, τι του είχε υποσχεθεί ο Φωκάς και γιατί απέλυσε ο Φωκάς το γεωργιανό στράτευμα πριν από την αποφασιστική μάχη.

Μετά την ήττα του Φωκά η γεωργιανή ηγεσία άρχισε να αναζητεί διέξοδο από την τεταμένη πολιτική κατάσταση. Αν και το Ταο είχε γίνει δυνατή πολιτική οντότητα σε όλη την Υπερκαυκασία, απειλείτο στο ΝΑ τμήμα του από τα διάφορα μουσουλμανικά κρατίδια. Δεν μπορούσε να ελπίζει στη συνδρομή άλλων γεωργιανών και αρμενικών βασιλείων⁹⁸. Το Ταο λοιπόν μόνο του δεν τολμούσε να αναμετρηθεί ανοιχτά με το ισχυρό Βυζάντιο. Το 989 ο Δαυίδ *κουροπαλάτης*, φοβούμενος το ξέσπασμα της εκδίκησης του Βασίλειου Β΄ για τη συμμαχία του με τον Βάρδα Φωκά, ζήτησε συγγνώμη από τον αυτοκράτορα. Επίσης, του υποσχέθηκε πως μετά τον θάνατό του την κτήση του θα την παραχωρούσε στον Βυζαντινό αυτοκράτορα⁹⁹.

Η υπόθεση σχετικά με τη διαθήκη του Δαυίδ είναι εξαιρετικά δύσκολη. Για αυτήν πληροφορούμαστε μόνο από τον Yahya της Αντιοχείας¹⁰⁰. Δεν γνωρίζουμε τις ακριβείς συνθήκες αυτής της διαθήκης¹⁰¹. Πάντως, αξιοπερίεργο είναι το γεγονός πως ούτε ο Βυζαντινός Σκυλίτζης ούτε ο Αρμένιος Asohik αναφέρουν τίποτε ότι αυτή η διαθήκη εμφανίστηκε αμέσως μετά την καταστολή της επανάστασης του Φωκά¹⁰².

Επίσης, το πιο ακατανόητο σημείο σε αυτή τη διαθήκη είναι το τι ακριβώς υποσχέθηκε ο Δαυίδ στον αυτοκράτορα. Να παραχωρήσει όλη του την κτήση ή το μέρος που είχε πάρει ως δωρεά για τη συμβολή του στην καταστολή της ανταρσίας του Σκληρού το 979; Η αλή-

θεια είναι πως ο Βασίλειος όντως δεν προέβη στην αυστηρή τιμωρία του Δαβίδ, όπως ήταν άλλωστε αναμενόμενο. Αυτό μπορεί να εξηγηθεί ποικιλοτρόπως. Η υπόσχεση του Δαβίδ ήταν πολύ συμφέρουσα ή λήφθηκαν υπόψη τα παλαιότερα κατορθώματά του. Ο Δαβίδ ήταν ένας από τους πιο πιστούς Γεωργιανούς και γενικώς Καυκάσιους ηγέτες της αυτοκρατορίας. Αν και διέπραξε πολύ μεγάλο ατόπημα εναντίον της, όπως θα διαπιστώσουμε και παρακάτω, εξακολουθούσε να είναι δυνατό χαρτί του Βυζαντίου στην περιοχή. Πάντως, το ότι ο Δαβίδ όντως του υποσχέθηκε κάτι αποδεικνύεται και από το γεγονός ότι μόλις πέθανε, ο Βασίλειος Βουλγαροκτόνος κατευθύνθηκε αμέσως στην κτήση του¹⁰³.

Η απόφαση του Δαβίδ να παραχωρήσει με τη διαθήκη του την κτήση στη Βυζαντινή αυτοκρατορία είναι πολιτικά μια ατυχής απόφαση, αλλά δεν φαίνεται να υπήρχε και άλλη διέξοδος. Ο Δαβίδ το επέτρεψε για να διασώσει το κράτος του από λεηλασία και την καθόλου απίθανη προσάρτηση στη Βυζαντινή αυτοκρατορία¹⁰⁴. Στην πραγματικότητα αυτό το βήμα μπορεί να χαρακτηριστεί ως προσωρινός διπλωματικός ελιγμός προκειμένου να αποφευχθεί η επικείμενη επιθετικότητα του Βασιλείου Β'. Ο Δαβίδ, αν και ήξερε ότι είχε πάρει προσωρινά τις λεγόμενες *Άνω Χώρες*, φαίνεται πως δεν έχανε την ελπίδα ότι θα τις έκανε μόνιμη κτήση του και όρισε ως διάδοχό του τον Bagrat Γ' (975-1014), τον θετό υιό του¹⁰⁵ και πρώτο βασιλέα της ενωμένης Γεωργίας.

Για την τελευταία δεκαετία του 10ου αι. δεν έχουμε γραπτές μαρτυρίες για τις σχέσεις Βυζαντίου-Γεωργίας. Είναι μια περίοδος ισχυροποίησης και πολιτικής ανόδου του βασιλείου των Γεωργιανών. Το Βυζάντιο δεν φαίνεται να διαδραματίζει ούτε βοηθητικό ούτε και αποτρεπτικό ρόλο προς το Ταο. Η γεωργιανή ηγεσία άρχισε να επιτίθεται στα μουσουλμανικά κρατίδια που βρίσκονταν στο ΝΑ τμήμα¹⁰⁶ και να διευρύνει σημαντικά τα σύνορα του κράτους. Σε αυτές τις περιοχές το μουσουλμανικό στοιχείο δυνάμωνε ολοένα και περισσότερο¹⁰⁷. Το 990, αφού είχε λήξει το θέμα της ανάμειξης του Δαβίδ στην ανταρσία του Φωκά, τα γεωργιανά στρατεύματα πολιορκήσαν τη γνωστή πόλη και σημαντικό εμπορικό κέντρο Μαντζικέρτ¹⁰⁸. Αυτή η πόλη ανήκε στις λεγόμενες *Άνω χώρες* (και πιο συγκεκριμένα στο Hark'-Arahanik') που είχαν παραχωρηθεί στον Δαβίδ για την καταστολή της στάσης του Βάρδα Σκληρού¹⁰⁹. Μετά από σφοδρές μάχες οι Γεωργιανοί πήραν την πόλη αυτή. Ο Δαβίδ προσπαθούσε από τις περιοχές που κάποτε ήταν αρμενικές ή γεωργιανές να εξοβελίσει τους κατοίκους που αποτελούσαν κίνδυνο για αυτές τις χώρες. Έτσι εγκατέστησε εκεί Γεωργιανούς και Αρμενίους υποτακτικούς του. Αυτή η επιτυχία ήταν μέ-

γιστης πολιτικής και οικονομικής σημασίας. Σε αυτές τις μάχες οι Γεωργιανοί και οι Αρμένιοι αγωνίζονται ενωμένοι εναντίον του κοινού εχθρού με επικεφαλής τον *κουροπαλάτη* Δαβίδ. Αυτή η ενότητα σε περισσότερες περιπτώσεις εξασφάλιζε τη νίκη εναντίον του μουσουλμάνων¹¹⁰.

Εν κατακλείδι, πρέπει να αναφέρουμε πως η ανάμειξη του Δαβίδ *κουροπαλάτη* στην ανταρσία του Βάρδα Φωκά είναι μία υπόθεση που προκαλεί πολλά ερωτήματα και λόγω έλλειψης πληροφοριών, άμεσων αλλά και εμμέσων, δεν μπορούμε να δώσουμε οριστικές απαντήσεις. Ο Γεωργιανός ηγεμόνας Δαβίδ *κουροπαλάτης* αναμφισβήτητα πρέπει να θεωρηθεί ένας πολιτικός με όραμα. Γι' αυτό αναμείχθηκε και στην επανάσταση του Φωκά, για να αυξήσει το πολιτικό του κύρος και τα σύνορα του βασιλείου του. Η ήττα της επανάστασης τον έφερε σε δύσκολη θέση, αλλά βρήκε τον τρόπο να αποφύγει τη βαριά τιμωρία από τον Βασίλειο Β'. Συνέχισε να απελευθερώνει εκτάσεις από τους Άραβες και μετά την ήττα του Φωκά. Ήλπιζε προφανώς ότι θα μπορούσε να τις κρατήσει και να τις αφήσει στον διάδοχό του Bagrat Γ'.

Το χάσμα που προκλήθηκε μετά την ανάμειξη αυτή ανάμεσα στις δύο χώρες, το Βυζάντιο και τη Γεωργία, μεγάλωνε ολοένα και περισσότερο και κατέληξε στην ένοπλη σύγκρουση το 1021. Ο πόλεμος μεταξύ των δύο χωρών τελείωσε το 1022 με τη νίκη της βυζαντινής πλευράς. Η υποστήριξη των Γεωργιανών που προσφέρθηκε στον αντάρτη Βάρδα Φωκά και οι συνέπειες που ακολούθησαν μετά την καταστολή της ανταρσίας είχαν σοβαρό αντίκτυπο στις περαιτέρω σχέσεις Βυζαντίου-Γεωργίας.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βλ. ενδεικτικά G. Ostrogorsky, *A History of the Byzantine State*, Oxford, 1968, σ. 227.
2. Περίπου το 970 ο Σβιατοσλάβος (942-972) είχε καταλάβει τη Φιλιππούπολη.
3. Διον. Α. Ζακυθινός, *Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία* (324-1071), Αθήνα, 1969, σ. 343.
4. Αυτόθι, σ. 305.
5. Ν. Οικονομίδης, «Η ενοποίηση του Ευρασιατικού χώρου 945-1071», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. Η' («Βυζαντινός Ελληνισμός, μεσοβυζαντινοί χρόνοι [642-1071]»), Αθήνα, (1979), 106.
6. *Michele Psello, Imperatori di Bysanzio (Cronografia)*, έκδ. Impellizeri S., εισαγ. Del Corno D., σχ. Criscuolo U., I-II, Fondazione Lorenzo Valla 1984, Βασιλείος Β', § 5, 2-3.
7. *Michele Psello, Imperatori Di Bysanzio (Cronografia)*, Βασιλείος Β', § 5, 3-6.
8. Για τα αίτια που οδήγησαν τον Σκληρό στην επανάσταση βλ. Διον. Α. Ζακυθινός, *Η Βυζαντινή αυτοκρατορία*, σ. 304.
9. Εκτός από τη μαρτυρία του Γεωργίου στην επανάσταση του Σκληρού αναφέρονται μια γεωργιανή επιγραφή στη Μονή Zarzma (Νότια Γεωργία) και ο κολοφώνας γεωργιανού χειρογράφου, του λεγόμενου *Παραδείσου* (977).
10. Στη συνέχεια ο τίτλος θα αναφέρεται συνοπτικά: *Βίος Ιωάννου και Ευθυμίου*.
11. Βίος Ιωάννου και Ευθυμίου, βλ. πλήρες κείμενο στα Γεωργιανά, Giorgi Mt'atsmideli (Γεώργιος Αγιορείτης), *Tskhorebai iovanesi da epht'vimesi (Βίος του Ιωάννη και του Ευθυμίου)*, *dzveli k'art'uli agiographiuli literaturis dzeglebi (Μνημεία Αρχαίας Γεωργιανής λογοτεχνίας)*, τόμος 2ος (Τιφλίδα 1967), σ. 48.11. Βλ. την πρώτη ξενόγλωσση μετάφραση του κειμένου στα λατινικά από τον P. Peeters, Georges l'Hagiorite, «Vie des SS. Jean et Euthyme», *Analecta Bollandiana* 36-37 (1917-19) 13-69. Υπάρχει και μία γαλλική μετάφραση της B. Martin-Hisard, «La Vie de Jean et Euthyme et le Statut du Monastère des Ibères sur l Athos», *REB* 49 (1991) 67-134.
12. *Повествование Варданета Арустакэса Ластивертци*, перевод с древнеармянского, вступительная статья, комментарий и приложения К. Н. Юзбашьяна, Мόσχα 1968, σ. 17. В. П. Степаненко, «К датировке получения сана куропалата Давидом II, Багратидом Тао», *T'bilisis universitetis shromebi (Μελέτες Κρατικού Πανεπιστημίου Τιφλίδας)*, τεύχος 227 (1982) 72.
13. H. Grégoire, «The Amorians and Macedonians 842-925», *Cambridge Medieval History IV (The Byzantine Empire)*, I (*Byzantium and its Neighbours*), edited by J. M. Hussey, with the editorial assistance of D. M. Nicol and G. Cowan, (Cambridge 1966), 177.
14. Στις γεωργιανές πηγές δεν έχουμε σχετικές αναφορές για τα ακριβή σύνορα του Ταο ανατολικά, δυτικά και νότια. Υπάρχουν μόνο μερικές εικασίες σχετικά με αυτό το θέμα.
15. V. Kopaliani, «Bizantia-sak'art'velos urt'iert'obis isytoriidan», («Για την ιστορία των σχέσεων Βυζαντίου-Γεωργίας»), *T'bilisis universitetis shromebi (Μελέτες Κρατικού Πανεπιστημίου Τιφλίδας)*, τεύχος 61 (1956) 111.
16. E. Tsagareishvili, «Somkhuri ts'q'aroebi sak'art'velo-bizantiis urt'iert'obis shesakheb meat'e-met'ert'mete saukuneebshi» («Οι αρμενικές πηγές για τις σχέσεις Γεωργίας-Βυζαντίου τον 10ο-11ο αι.»), *Mrvalt'avi* II (Τιφλίδα 1973), 160.

17. Β. Α. Αρutyονοβα, «Из истории северо-восточных пограничных областей византийской империи в XI веке», *Историко-Филологический журнал* 1 (1972) 92.

18. Για τους Βυζαντινούς γνωστό ως Θεοδοσιούπολη, για τους Άραβες ως Kalikala, στη συνέχεια Erzeroum. R. Guiland, «Curopalate», Βυζαντινά 2 (Thessalonique 1970), ανατ. στου ίδιου, *Titres et Fonctions de l'Empire Byzantin*, Variorum Reprints, London 1976, III, 218. Για τη σχέση των Βυζαντινών αφ' ενός και των Γεωργιανών αφ' ετέρου με αυτή την πόλη την εποχή εκείνη βλ. Constantine Porphyrogenitus, *De Administrando Imperio (DAI)* - Greek text edited by G. Moravcsik, English Translation by J. Jenkins. [Corpus Fontium Historiae Byzantinae I], Dumbarton Oaks, Center for Byzantine Studies, Washington D. C. 1967, κεφάλαιο 45.

19. *Всеобщая история Степ'аноса Таронского Асох'ика*, όπως σημ. 7, σ. 135, Z. Avalichvili, «La succession du Curopalate David d'Iberie, Dinaste de Tao», *Byzantion* 8 (1933) 185, N. Adonts, «Tornik le moine», *Byzantion*, 13 (1938) 150. Οι πρώτες πέντε από αυτές τις εφτά περιοχές κατοικούνταν από διάφορες γεωργιανές φυλές, οι δύο τελευταίες είναι αρμενικές. P. Ingorokva, *Giorgi Merchule*, Τιφλίδα 1954, σ. 67, υποσημ. 1.

20. Ε. Такайшвили, *Жизнь и известие о Багратидах*, перевод текста и комментарий, Τιφλίδα 1900, σ. 156.

21. Το χειρόγραφο είναι γνωστό με το όνομα *Παράδεισος* που έχουμε ήδη αναφέρει. Έχει αντιγραφεί το 977.

22. Sh. Badridze, «K'art'velt'a samep'os politikuri strukturis istoriidan», («Από την ιστορία της πολιτικής δομής του Βασιλείου των Γεωργιανών»), *T'bilisis universitetis shromebi (Μελέτες Κρατικού Πανεπιστημίου Τιφλίδας)*, τεύχος 113 (1965) 229.

23. Μ. Лорткипанидзе, «Из истории грузино-византийских взаимоотношений на грани X-XI вв.» *Sak'art'velos p'eodaluri khanis istoriis sakit'khebi*, II (Τιφλίδα 1972), доклад прочитан на XIV международном конгрессе византинистов в Бухаресте 8. IX. 1971, 33.

24. Οι μη προσδιορισμένες αρμοδιότητες στα πολιτικά έγγραφα και τους τίτλους, όπως θα διαπιστώσουμε παρακάτω, αποτέλεσαν αιτία των εντάσεων στις σχέσεις Βυζαντίου-Γεωργίας.

25. Ioannis Scylitzae, *Synopsis Historiarum*, έκδ. I. Thurn, [CFHB 5], Berlin-New York 1973, σ. 314.70. Τα αξιώματα *δομέστικος*, *στρατηλάτης* ή *στρατοπεδάρχης της Ανατολής* μάλλον ήταν τα ανώτερα στην τοπική διοίκηση του κάθε θέματος. Β. Α. Αρutyονοβα-Фиданян, «К вопросу о термине *Восток* в конце 10-11 вв. (по данным о высших военных должностях византийской империи)», *Византийские очерки. Труды советских ученых к XVI международному конгрессу византинистов*, (Μόσχα 1982), 145.

26. Β. Α. Αρutyονοβα-Фиданян, «К вопросу о термине *Восток* ...», 146-147.

27. Β. Α. Αρutyονοβα-Фиданян, «К вопросу о термине *Восток* ...», (όπως σημ. 25), 147.

28. Β. Розен, *Император Василий Болгаробойца*. Извлечения из летописи Яхи Антиохийского, (Αγία Πετρούπολη 1883), σ. 163. Βλ. επίσης, G. Schlumberger, *L'Épopée Byzantine à la fin du dixième siècle*, II (969-989), Paris 1925, σσ. 493-494. Το όνομα του βασιλέα είναι τόσο αλλοιωμένο που δεν μπορούμε προσδιορίσουμε την ακριβή ταυτότητά του. Είναι πρόδηλο πως πρόκειται για κάποιον ευγενή (το ίδιο υπέθεσε και ο G. Schlumberger. *L'Épopée Byzantine...*, II, σ. 453), δεδομένου ότι στην ιστορία της Γεωργίας αυτή την περίοδο κανένας βασιλέας δεν είναι γνωστός που σκοτώθηκε στο πεδίο μάχης εναντίον των Αράβων, και μάλιστα για λογαριασμό των Βυζαντινών.

29. Διον. Α. Ζακυθηνός, *Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία*, σ. 306. Μετά την υπογραφή αυτής της συνθήκης ο Σκληρός και οι στρατιώτες του απέδειξαν στο έπακρο στον σουλ-

τάνο τις άριστες στρατιωτικές τους ικανότητες, αποτρέποντας μια απροσδόκητη επίθεση κάποιων αλλόφυλων εναντίον του βασιλέα της Βαβυλώνας Χοσρόη. Ο Χοσρόης αιφνιδιάστηκε και στράφηκε στην επικουρία των εξόριστων Βυζαντινών, τους οποίους είχε φυλακίσει λίγα χρόνια πριν. Για τις λεπτομέρειες βλ. *Michele Psello, Imperatori Di Bysanzio (Cronografia)*, Βασίλειος Β', § 9, 4-11 και § 11, 1-16.

30. Για τους όρους της συμφωνίας βλ. M. Canard «Deux documents arabes sur Bardas Skleros», *Atti del V Congresso internazionale di Studi bizantini*, Rome 1939 = *Byzance et les musulmans du Proche-Orient*, Variorum Reprints XI, London 1973, 59-68.

31. *Michele Psello, Imperatori di Bysanzio (Cronografia)*, Βασίλειος Β', § 12, 4-8. Αυτή είναι η εκδοχή του Ψελλού, ότι δηλ. πρώτα ο Φωκάς αυτοανακηρύχθηκε αυτοκράτορας, στη συνέχεια κατέφθασε ο Σκληρός και ενώθηκε με τον ανάρτη Φωκά. Το ίδιο υποστηρίζεται και από τον Ζωναρά, *Ioannis Zonarae, Epitomae Historiarum*, έκδ. M. Pinderi, επιμέλ. T. Büttner-Wobst, Bonnae 1897, σ. 551.16-19. Βλ. επίσης, τα *Θαύματα του Αγίου Ευγενίου*, J. Rosenqvist, *The Hagiographic Dossier of St Eugenios of Trebizond in Codex Athous Dionysii 154: a critical edition with introduction, translation, commentary and indexes*, Uppsala 1996, σ. 250.81. Το ιστορικό κείμενο του κώδικα 154 της μονής Διονυσίου του Αγίου Όρους ανάγεται στον 15ο αι. και εμπεριέχει σειρά κειμένων αφιερωμένων στον άγιο Ευγένιο, πολιούχο της Τραπεζούντας. Το συγκεκριμένο έργο που περιέχει ενδιαφέρουσες για μας πληροφορίες, είναι τα *Θαύματα του αγίου Ευγενίου* που αποδίδονται στον Ιωσήφ μητροπολίτη της Τραπεζούντας, ο οποίος δεν είναι άλλος από τον Ιωάννη Λαζαρόπουλο. Nikolaos M. Panagiotakes, «Fragments of a Lost Eleventh Century Byzantine Historical Work?», *Φιλέλλην* (Studies in Honour of Robert Browning), Venice, 1996, 321.

32. Ο Ιωάννης Σκυλίτζης παρουσιάζει μία αντίφαση περιγράφοντας τα εν λόγω γεγονότα. Σε ένα σημείο υποστηρίζει πως ο Σκληρός εκμεταλλευόμενος μία εσωτερική αναταραχή στο χαλιφάτο, κατάφερε να δραπετεύσει από τη Βαγδάτη και κατά την επιστροφή του στη βυζαντινή επικράτεια βρήκε τον Φωκά να έχει ήδη αυτοανακηρυχθεί αυτοκράτορας (Σκυλίτζης, σσ. 332.75-334.39, Ζωναράς σ. 550.1-551.19). Αυτό σημαίνει πως ο Φωκάς είχε ήδη στασιάσει τον Φεβρουάριο του 987, κάτι το οποίο έρχεται σε αντίθεση, όταν σε άλλο σημείο τοποθετεί την αρχή της επανάστασης στις 15 Αυγούστου του 987 (σ. 332.59-67). Επιπλέον, προς το τέλος της διήγησης παρεμβάλλει μία άλλη εκδοχή της επανάστασης. Δεν θα σχολιάσουμε τις αντιθέσεις των βυζαντινών πηγών για τα ακριβή αίτια που προκάλεσαν την εν λόγω επανάσταση. Εμείς θα εστιάσουμε την προσοχή μας, όπως άλλωστε το έχουμε διευκρινίσει, στους λόγους που ώθησαν την τότε γεωργιανή ηγεσία να στηρίζει ενεργά τον Βάρδα Φωκά εναντίον του Βασίλειου Β'.

33. Διον. Α. Ζακυθινός, *Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία*, σ. 306. Για την ακρίβεια διέτελεσε διοικητής του θέματος Αντιοχείας στα 986-987. Στη συνέχεια, αφού αναγορεύτηκε αυτοκράτορας, σε αυτή τη θέση τον διαδέχτηκε ο υιός του, ο Λέων. Α. Π. Каждан, *Армяне в составе господствующего класса Византийской империи в XI - XIII вв.*, Ερεβάν 1975, σ. 156.

34. John Haldon, «The Organization and Support of an Expeditionary Force: Manpower and Logistics in the Middle Byzantine Period», *Το Εμπόλεμο Βυζάντιο (9ος-12ος αι.)*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών, Διεθνή Συμπόσια 4, Αθήνα 1997, 147.

35. *Ioannis Scylitzae Synopsis Historiarum*, σ. 332.64-67, *Ioannis Zonarae, Epitomae Historiarum*, σ. 550.4-6.

36. H. Grégoire, «The Amorians and Macedonians» (όπως σημ. 13), 179.

37. *Ioannis Scylitzae Synopsis Historiarum*, σ. 336.83-84, *Ioannis Zonarae, Epitomae Historiarum*, σ. 552.17-18.

38. Διον. Α. Ζακυθηνός, *Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία*, σ. 307.
39. *Всеобщая история Степ'аноса Таронского Асох'ика по призванию*, όπως σημ. σ. 136.
40. Δεδομένου ότι οι Ίβηρες του Καυκάσου είχαν πάρει το μέρος των επαναστατών, άλλη βοήθεια εκτός από τους Ρώσους δεν υπήρχε. R. Jenkins, *Byzantium. The Imperial Centuries AD 610-1071*, Toronto 1987, σ. 308.
41. Β. Ροζεν, *Василий Волгоровоўца*, (όπως σημ. 28) σσ. 21-22.
42. N. Adonts, «Tornik le moine», (όπως σημ. 12) 150. Μ. Лорткпанидзе «Из истории грузино-византийских взаимоотношений на грани X-XI вв.», (όπως σημ. 23) 34.
43. Β. Π. Степаненко, «К датировке получения сана...», (όπως σημ. 12) 75.
44. John Harper Forsyth, *The Byzantine-Arab Chronicle (938-1034) of Yahyā B. Sa'īd Al-Antākī*, University of Michigan 1977, PhD Dissertation (History-Medieval), σ. 423.
45. *Всеобщая история Степ'аноса Таронского Асох'ика по призванию*, σ. 178.
46. Β. Ροζεν, *Василий Волгоровоўца* (όπως σημ. 28) σ. 20. Ήταν η καλύτερη δυνατή λύση για τον αυτοκράτορα, καθώς με αυτή επεδίωξε να αποφύγει τη δική του άμεση εμπλοκή σε μία πολεμική σύγκρουση στη Μικρά Ασία και ταυτόχρονα να εμπλέξει το βασικό του αντίπαλο και παραδοσιακό αντίζηλο του Σκληρού, η οποία θα αποπροσανατόλιζε και τους δύο. Αυτή η σύγκρουση θα ενίσχυε την εξουσία του Βασιλείου Β'. Β. Ν. Βλυσίδου, *Αριστοκρατικές οικογένειες και εξουσία (9ος -10ος αι.)*, Έρευνες πάνω στα διαδοχικά στάδια αντιμετώπισης της αρμενο-παφλαγονικής και της καππαδοκικής αριστοκρατίας, Θεσσαλονίκη 2001, σ. 200.
47. Β. Ροζεν, *Василий Волгоровоўца*, (όπως σημ. 28) σ. 22. Βάσει αυτής της πληροφορίας μαθαίνουμε πως ο Βασίλειος Β' είχε αφαιρέσει από τον Φωκά τον τίτλο του *δομestίκου*. Ο ίδιος χρονογράφος μάς πληροφορεί πως αυτό έγινε λίγο μετά την επιτυχή επίθεση κατά του κάστρου Valanεί στη Συρία από τον Βυζαντινό δούκα της Αντιοχείας, τον Λέοντα Μελισσηνό, ο οποίος καθυστέρουσε αυτή την επίθεση προφανώς επειδή είχε κάποια σχέση με την επανάσταση που ετοιμάζε ο Βασίλειος Παρακοιμώμενος. Τότε ο Βασίλειος υποβάθμισε τον Βάρδα Φωκά από *δομestικό* ορίζοντάς τον *δούκα της Ανατολής και κυβερνήτη της Αντιοχείας*. Β. Ροζεν, *Василий Волгоровоўца*, σ. 20. Για ποιο λόγο υποβαθμίστηκε ο Φωκάς μάς είναι άγνωστο. Προφανώς ο Βασίλειος Β' τον υποψιάστηκε ως συνωμότη.
48. *Всеобщая история Степ'аноса Таронского Асох'ика по призванию*, σ. 178. Με λίγα λόγια, ο Φωκάς θα έπαιρνε την ευρωπαϊκή πλευρά της αυτοκρατορίας μαζί με την πρωτεύουσα και ο Σκληρός την ασιατική. J. H. Forsyth, *The Byzantine-Arab Chronicle (938-1034)* (όπως σημ. 44) σ. 429.
49. *Ioannis Scylitzae Synopsis Historiarum*, σ. 336.74-76. *Ioannis Zonarae, Epitoma Historiarum*, σ. 552.1-5. Διον. Α. Ζακυθηνός, *Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία*, σ. 307, J. Rosenqvist, *The Hagiographic Dossier of St Eugenios of Trebizond in Codex Athous Dionysii 154*, σ. 250. 95-99.
50. Β. Ροζεν, *Василий Волгоровоўца*, σ. 23. Δηλαδή ήδη μετά τη δεύτερη συνάντησή τους ο Σκληρός απομακρύνθηκε βιαίως από την επανάσταση. J. H. Forsyth, *The Byzantine-Arab Chronicle (938-1034)*, σ. 430.
51. Το έργο αυτό θεωρείται δίκαια ένα από τα καλύτερα βυζαντινά ιστορικά κείμενα. Με ποικίλους εκφραστικούς τρόπους ξεπερνά το πρότυπο της απλής χρονογραφικής συγγραφής και πλησιάζει το πρότυπο απομνημονευμάτων. J. Α. Фрейберг, Т. В. Попова, *Византийская литература эпохи расцвета IX-XV вв.*, Μόσχα 1978, σσ. 60-61.
52. Michele Psello, *Imperatori Di Bysanzio (Cronografia)*, Βασίλειος Β', § 10, 1-7.

53. Michele Psello, *Imperatori Di Bysanzio (Cronografia)*, Βασίλειος Β', § 10, 12-16.
54. Η πορεία του Φωκά προς την Κωνσταντινούπολη μετά τα μέσα του φθινοπώρου του 987 δεν μας είναι γνωστή από τις πηγές, γεγονός που ενισχύει την άποψη ότι δεν αντιμετώπισε τις αντίστοιχες δυσκολίες που είχε συναντήσει ο Σκληρός το 976-978.
55. *Βυζαντινή ιστορία Στεν'ανοσα Ταρονσκογο Ασοχ'υκα no πριζβανιου*, σ. 179.
56. Αυτόθι, σ. 179.
57. V. Koraliani, *sak'art'velosa da bizantiis politikuri urt'iert'oba 970-1070 ts'lebshi* (Οι πολιτικές σχέσεις της Γεωργίας και του Βυζαντίου στα 970-1070), Τιφλίδα 1969, σ. 56.
58. Ν. Οικονομίδης, «Η ενοποίηση του Ευρασιατικού χώρου 945-1071» (όπως σημ. 5) 106.
59. Β. Ροζεν, *Βασιλιϋ Βολγοροδοϋμα* (όπως σημ. 28) σ. 24.
60. Αυτόθι, σ. 24.
61. Η φιλία στο πολιτικό επίπεδο είναι μια έννοια αμφισβητήσιμη και πάντα βασίζεται στα συμφέροντα. Γίνεται εφικτή μόνο όταν εξυπηρετεί τα συμφέροντα και των δύο πλευρών.
62. *Ioannis Scylitzae Synopsis Historiarum*, σ. 326.83-85.
63. Β. Ροζεν, *Βασιλιϋ Βολγοροδοϋμα*, σ. 24. Ωστόσο, ο Νικηφόρος δεν πέτυχε πλήρως τον στόχο του, δεδομένου ότι ο Δαβίδ διέθεσε μόνο 1000 στρατιώτες. J. H. Forsyth, *The Byzantine-Arab Chronicle (938-1034)* (όπως σημ. 44) σ. 435. Το σκεπτικό του Δαβίδ είχε διπλωματική διάσταση: αν νικούσε ο Φωκάς δεν θα τον κατηγορούσε για 1000 στρατιώτες και αν νικούσε ο Βασίλειος, θα μπορούσε να παραβλέψει τη μικρή γεωργιανή συνδρομή ως μηδαμινή. J. H. Forsyth, *The Byzantine-Arab Chronicle (938-1034)*, σ. 438.
64. J. H. Forsyth, *The Byzantine-Arab Chronicle (938-1034)*, σ. 439.
65. Β. Ροζεν, *Βασιλιϋ Βολγοροδοϋμα*, σ. 24.
66. Αυτόθι, σ. 24. Φαίνεται πως ο Δαβίδ δεν ήταν πολύ αφοσιωμένος στον Φωκά. J. H. Forsyth, *The Byzantine-Arab Chronicle (938-1034)*, σ. 439.
67. J. H. Forsyth, *The Byzantine-Arab Chronicle (938-1034)*, σ. 439.
68. H. Grégoire, «The Amorians and Macedonians (842-925)» (όπως σημ. 13), 179.
69. Ο Ψελλός αποδίδει την επιτυχία τους στην αιφνίδια επίθεση και στο γεγονός ότι οι αντάρτες στρατιώτες μεθοκοπούσαν αμέριμνα. Michele Psello, *Imperatori Di Bysanzio (Cronografia)*, Βασίλειος Β', § 13, 5-7. Και ο Ζωναράς τονίζει πως στη Χρυσούπολη η επίθεση του Βασιλείου μαζί με τον ρωσικό στρατό ήταν αιφνίδια. Ioannis Zonarae, *Epitomae Historiarum*, σ. 552.19.
70. Για τον αποφασιστικό ρόλο που διαδραμάτισε ο ρωσικός στρατός στην καταστολή της ανταρσίας βλ. I. Σκυλίτζης (Ioannis Scylitzae *Synopsis Historiarum*, σ. 336.88-92) και I. Ζωναράς (Ioannis Zonarae, *Epitomae Historiarum*, σσ. 552.18-553.4).
71. H. Grégoire, «The Amorians and Macedonians (842-925)» (όπως σημ. 13), 179.
72. Βλ. επίσης τον Ζωναρά: *και ὁ βασιλεὺς δὲ Κωνσταντῖνος ἐαυτῷ τὴν ἀναίρεσιν ἐκείνου ἐπεφήμιζε*. Ioannis Zonarae, *Epitomae Historiarum*, σ. 553.15. Το ίδιο υποστηρίζεται και από τα *Θαύματα του Αγίου Ευγενίου*. J. Rosenqvist, *The Hagiographic Dossier of St Eugenios of Trebizond in Codex Athous Dionysiou 154*, σ. 254.150-152.
73. Αυτή η εκδοχή πρέπει να ήταν πλατιά διαδεδομένη. Αυτό αποδεικνύεται και από τη φράση του Σκυλίτζη: *διὰ τοῦτο ὁ λέγων λόγος δηλητηρίῳ αὐτὸν ἀναιρεθῆναι κρατεῖ*. Ioannis Scylitzae *Synopsis Historiarum*, σ. 337.22-23. Βλ. επίσης, Ioannis Zonarae, *Epitomae Historiarum*, σ. 553.17. Βλ. επίσης, Michaelis Pselli, *Historia Syntomos*, εκδ. Aerts W.J., [CFHB 30], Berlin-New York 1990, σ. 106.33-34.
74. Michele Psello, *Imperatori Di Bysanzio (Cronografia)*, Βασίλειος Β', § 16, 19-20

και 23-24. Σύμφωνα με τον Ζωναρά, τὸ γέ τοι φάρμακον ἡτοιμάσατο μὲν ὁ Βασίλειος, προσέφερε δὲ τῷ Φωκᾷ ὁ τούτῳ οἰνοχεύων, παρὰ τοῦ βασιλέως ὑποκλαπείς. Ioannis Zonarae, *Epitomae Historiarum*, σ. 554.2-3. Αυτό σημαίνει πως υπήρχαν κάποιοι προδότες στο περιβάλλον του Φωκά, γιατί αλλιώς ο Βασίλειος Β΄ δεν θα μπορούσε να επικοινωνήσει με τον οίνοχοο του Φωκά.

Ο Ι. Λαζαρόπουλος αν και συμερίζεται την εκδοχή του Ψελλού για την πτώση του Φωκά από το ἄλογο στην τελευταία μάχη, δεν συμφωνεί ότι αυτό προήλθε από δηλητηρίαση. Σύμφωνα με την εκδοχή του, αυτό ήταν ένα από τα θαύματα του Αγίου Ευγενίου και η πτώση του Φωκά αποδίδεται ξεκάθαρα ως τιμωρία του Θεού. J. Rosenqvist, *The Hagiographic Dossier of St Eugenios of Trebizond in Codex Athous Dionysiou 154* (ὅπως σημ. 31) σ. 255.153-160.

75. Michele Psello, *Imperatori Di Bysanzio (Cronografia)*, Βασίλειος Β΄, § 16, 11-25.

76. H. Grégoire, «The Amorians and Macedonians (842-925)», 179.

77. R. Jenkins, *Byzantium. The Imperial Centuries AD 610-1071*, σ. 316.

78. Michele Psello, *Imperatori di Bysanzio (Cronografia)*, Βασίλειος Β΄, § 14, 1-6.

79. Ο Ψελλός αναφέρει ακόμα και αυτούς τους οίωνους (γλίστρησαν και τα δύο ἄλογα στα οποία κάθισε ο Φωκάς πριν προχωρήσει στην αναμέτρηση). Βλ. τις λεπτομέρειες Michele Psello, *Imperatori di Bysanzio (Cronografia)*, Βασίλειος Β΄, § 15, 18-23.

80. Michele Psello, *Imperatori di Bysanzio (Cronografia)*, Βασίλειος Β΄, § 15, 18-23.

81. Michele Psello, *Imperatori di Bysanzio (Cronografia)*, Βασίλειος Β΄, § 15, 23-27.

Από αυτό το χωρίο είναι εμφανές πως κάποιος προσωπικός λόγος υπήρχε για να ταχθεί ο Φωκάς εναντίον τον αυτοκράτορα. Αντιμετωπίζει τον Βασίλειο Β΄ με έντονα εκδηλωμένη εμπάθεια.

82. Michele Psello, *Imperatori di Bysanzio (Cronografia)*, Βασίλειος Β΄, § 16, 1-11.

83. Michele Psello, *Imperatori di Bysanzio (Cronografia)*, Βασίλειος Β΄, § 17, 5-8. Ο Σκληρός εξορίστηκε στο Διδυμότειχο και πέθανε τον Μάρτιο του 991. Διον. Α. Ζακυθηνός, *Η Βυζαντινή αυτοκρατορία*, σ. 308.

84. J. H. Forsyth, *The Byzantine-Arab Chronicle (938-1034)*, (ὅπως σημ. 44) σ. 439.

85. Πρέπει να πούμε πως αυτός ο Chortvanieli μάχεται ανεξάρτητα από τον γεωργιανό στρατό που είχε σταλεί από τον βασιλέα του Ταο, τον Δαβίδ κουροπαλάτη. Όπως έχουμε ήδη αναφέρει, αυτός ο στρατός με την πρωτοβουλία του άγνωστου για μας στρατηγού εγκατέλειψε την αυτοκρατορία μετά την πρώτη ήττα στη Χρυσούπολη.

86. *Всеобщая история Стен'аноса Таронского Асох'ука по призванию*, σ. 180. Το 988 ο στρατός των Αιγυπτίων επιτέθηκε στις περιοχές της Αντιοχείας. Ο Βασίλειος Β΄ έστειλε τον μάγιστρο Δαλασσηνό εναντίον τους. Ο βυζαντινός στρατός υπέστη ήττα. Ο Δαλασσηνός σκοτώθηκε στο πεδίο της μάχης. Το μεγαλύτερο μέρος του στρατού αιχμαλωτίστηκε. Ανάμεσά τους και ο αδελφός του Chortvanieli, που έφερε τον τίτλο του πατρικίου. *Всеобщая история Стен'аноса Таронского Асох'ука по призванию*, σ. 190-191. Ο Asolik δεν περιγράφει αυτά τα γεγονότα με τη σωστή χρονολογική σειρά. Ενώ έχει ήδη αναφέρει τα γεγονότα του 990, περιγράφει συμβάντα που έλαβαν χώρα το 988.

87. J. Rosenqvist, *The Hagiographic Dossier of St Eugenios of Trebizond in Codex Athous Dionysiou 154*, σ. 252.113-254.140.

88. Michaelis Attalioetae, *Historia*, έκδ. W. Brunet de Presle - I. Bekker, [Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae], 1853, σ. 220.22-23.

89. Sp. Vryonis, Jr., *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, Berkeley-Los Angeles-London 1971, σ. 25, υποσημ. 132. P. Magdalino, «Paphlagonians in Byzantine High Society», *Η Βυζαντινή Μικρά Ασία (6ος-12ος αι.)*, Διεθνή Συμπόσια 6, Αθήνα 1998, 147.

90. Леон Диякон, *История*, перевод М. М. Копыленко, комментарий М. Я.

Сюзюмова, С. А. Иванова. М., 1988, σ. 219, υποσημ. 42. Για το ότι οι Γεωργιανοί άρχοντες είχαν στενές σχέσεις με τους Φωκάδες βλ. *Byzantium in the Year 1000*, ed. P. Magdalino, The Medieval Mediterranean, Brill-London-Boston 2003, σσ. 98-99.

91. Στα Γεωργιανά Χρονικά δεν έχουν καταγραφεί πολλά σημαντικά γεγονότα του 10ου αιώνα. Όμως, αυτή η έλλειψη αναπληρώνεται από άλλες πηγές (Βίοι Αγίων, επιγραφικά δεδομένα, κολοφώνες, έγγραφα κτλ). Η επανάσταση του Φωκά είναι από εκείνα τα σπάνια γεγονότα, για τα οποία δεν μας διασώζεται καμία μαρτυρία στα γεωργιανά.

92. Μια προτεινόμενη εξήγηση είναι ότι ο Δαυίδ αποσκοπούσε στην ανεξαρτησία του Καυκάσου από την πολιτική επιρροή του Βασιλείου και γιαυτό υποστήριξε τον Φωκά. J. H. Forsyth, *The Byzantine-Arab Chronicle (938-1034)* (όπως σημ. 44) σ. 461, υποσημ. 143.

93. J. H. Forsyth, *The Byzantine-Arab Chronicle (938-1034)*, σ. 437.

94. Όταν μιλούμε για προσφορά σε διπλωματικό επίπεδο, εννοείται η πολιτική υποστήριξη (συμμαχία) ή διεύρυνση της κτήσης. Αυτή την περίοδο ο αραβικός κίνδυνος είχε αντιμετωπιστεί και τα γεωργιανά κρατίδια δεν χρειάζονταν καμία υποστήριξη ή προστασία από γειτονική υπερδύναμη, το Βυζάντιο. Η προσφορά θα μπορούσε να είναι έγγειος, όπως και στην περίπτωση της επανάστασης του Σκληρού πριν από μερικά χρόνια.

95. Michele Psello, *Imperatori di Bysanzio (Cronografia)*, Βασίλειος Β', § 10, 11-12. Ο Φωκάς σαφώς και είχε περισσότερες πιθανότητες να νικήσει παρά ο Σκληρός.

96. М. Лорткванидзе, «Из истории грузино-византийских взаимоотношений на грани X-XI вв.» (όπως σημ. 23) 34.

97. Γιαυτό το χρονικό διάστημα και κυρίως για τα έτη 980-985 οι πηγές μάς αφήνουν στο σκοτάδι για την πολιτική γραμμή του Βασιλείου Β'. Εντούτοις, μάλλον η στρατιωτική στρατηγική έπαιζε πρωτεύοντα ρόλο. R. Jenkins, *Byzantium. The Imperial Centuries AD 610-1071*, σ. 305.

98. Ήταν μια περίοδος που σε αυτές τις χώρες κυριαρχούσε η εσωτερική κρίση. V. Korpiliani, *Sak'art'velosa da bizantiis politikuri urt'iert'oba 970-1070 ts'lebshi*, (όπως σημ. 57) σ. 65.

99. В. Розен, *Василий Волгородоѡма*, σ. 27.

100. Ο Yahya της Αντιοχείας δεν διευκρινίζει ποια ακριβώς εδάφη θα παραχωρούσε ο Δαυίδ. Οι απόψεις που έχουν διατυπωθεί γύρω από αυτό το θέμα έχουν διχαστεί σε αυτό το σημείο: πρόκειται για όλη του την κτήση ή μόνο ένα μέρος; Ο Άραβας χρονγράφος δεν προσδιορίζει ακριβώς για ποιες περιοχές πρόκειται, καθώς δεν χρησιμοποιεί τη λέξη *όλη* και μιλά αόριστα για την κτήση του. Δεδομένου ότι διέπραξε σοβαρό έγκλημα εναντίον του αυτοκράτορα, το τίμημα θα ήταν αντίστοιχο. Μάλλον, επρόκειτο για όλη του την κτήση. Κάτι τέτοιο υποστηρίζεται και από τον Ι. Λαζαρόπουλο χωρίς να δώσει ξεκάθαρες αναφορές: [ο Βασίλειος Β'] *καταλειφθείς παρά του κουροπαλάτου Δαυίδ εις την εκείνη διαφέρουσαν όλην αρχήν. Έν ταύτη γενόμενος και τής όλης χώρας εκείνης κρατήσας ό βασιλεύς*. J. Rosenqvist, *The Hagiographic Dossier of St Euthymios of Trebizond in Codex Athous Dionysiou 154*, σ. 256.180-182. Αυτό το υποθέτουμε με κάθε επιφύλαξη, καθώς να αφήσει όλο του το βασίλειο στον αυτοκράτορα, επίσης μας φαίνεται απίθανο.

101. Στην περίπτωση της αρμενικής βασιλείας του Ανίου, όπου παίχτηκε το ίδιο με το Ταο σενάριο, είναι ξεκάθαρα τα πράγματα. Η διαθήκη του Αρμενίου ηγεμόνα Ιωβανεσική ήταν *έγγραφον ... γραμματεϊον (Ioannis Scylitzae Synopsis Historiarum, σ. 435.85)*. Το ότι το έγγραφο αυτό ήταν επικυρωμένο και από τις δύο πλευρές δεν προκαλεί καμία αμφιβολία. К. Юзбашян, «Скилица о захвате Анинского царства в 1045 г.» («Ο Σκυλίτζης για την κατάληψη του βασιλείου του Ανίου το 1045»), *VV 40 (1979) 80*.

102. К. Н. Юзбашян, *Армянские Государства эпохи Багратидов и Византия IX-XI вв. (Αρμενικά κράτη της εποχής των Βαγρατιδών τον 9ο-11ο αι.)*, Μόσχα 1988, σ. 239. Σε αυτό το περιστατικό αναφέρεται επίσης και ο Αρμένιος χρονογράφος Asolik: *Εφόσον [ο Δαβίδ] δεν είχε ούτε υιό αλλά ούτε και αδελφό, στον οποίο θα μπορούσε να αφήσει τον θρόνο αυτό εμπιστεύτηκε τους υποτελείς του στον Έλληνα βασιλέα Βασίλειο. Всеобщая история Стен'аноса Таронского Асоx'ика по призванию*, σ. 199.

103. J. H. Forsyth, *The Byzantine-Arab Chronicle (938-1034)*, σ. 467.

104. Μην ξεχνάμε πως λίγο νωρίτερα, το 968 προσαρτήθηκε στο Βυζάντιο το Ταρών. Οι Βαγρατίδες ηγεμόνες της χώρας, ο Γρηγόριος και Παγκράτιος παραχώρησαν οικειοθελώς την περιοχή λαμβάνοντας ως αντάλλαγμα τίτλους και κτήματα. Διον. Α. Ζακυθνός, *Η Βυζαντινή αυτοκρατορία*, σ. 320.

105. Ο Δαβίδ ήταν άτεκνος.

106. Αυτά τα κρατίδια εγκαθιδρύθηκαν στα πρώην αρμενικά εδάφη.

107. V. Korpaliani, *Sak'art'velosa da bizantiis politikuri urt'iert'oba 970-1070 ts'lebshi* (όπως σημ. 57) σ. 68.

108. *Всеобщая история Стен'аноса Таронского Асоx'ика по призванию*, σ. 191.

B. A. Арутюнова, «Из истории северо-восточных...» (όπως σημ. 17) 92.

109. N. Adontz, «Tornik le moine» (όπως σημ. 19) 150. A. Abdaladze, *Amierkavkasiis politikur ert'eult'a urt'iert'oba metskhre-met'ert'mete saukuneebshi (Οι σχέσεις μεταξύ των πολιτικών οντοτήτων της Υπερκαυκασίας κατά τον 9ο-11ο αι.)*, Τιφλίδα 1988, σ. 65. Ήταν οι περιοχές, οι οποίες ανήκαν στη βυζαντινή επικράτεια *de jure*. *De facto* κατοικούνταν από μουσουλμάνους και στον Δαβίδ ουσιαστικά παραχωρήθηκε το δικαίωμα να τις απελευθερώσει.

110. V. Korpaliani, *Sak'art'velosa da bizantiis politikuri urt'iert'oba 970-1070 ts'lebshi*, σ. 71.